

Koncepcia interaktívnej štylistiky ako výzva pre edukačnú aplikáciu

Ľudmila Liptáková

PdF PU v Prešově, ludmila.liptakova@unipo.sk

Slančová, D., & Spáčilová, S. et al. (2022). *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (I a II)*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity

Základným východiskom rozvíjania komunikačných spôsobilostí žiaka a zodpovedajúceho jazykového učiva je aktuálne lingvistické poznanie súbežne s pedagogicko-psychologickými teóriami. Pri didaktickej transformácii jazykovedných východísk je potrebné vychádzať najmä z takých zdrojov, ktoré sú nielen vedecky hodnotné a aktuálne, ale ktoré majú potenciál prispieť ku kvalitatívnym zmenám vo vyučovaní jazyka. Vo vyučovaní prvého či materinského jazyka by malo ísť navyše o publikácie, ktoré korešpondujú s kognitívno-komunikačnou koncepciou, ktorá je v súčasnosti tak v českom ako v slovenskom kontexte uznávaná ako žiaduci didaktický prístup.

Publikácia, na ktorú chceme v recenzii upozorniť, spĺňa práve uvedené kritériá. Rozsiahla, takmer tisícstranová, dvojdielna publikácia *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky* je mimoriadne hodnotným a inšpiratívnym kolektívnym dielom deviatich autorov pod vedením Daniely Slančovej (D. Slančová, S. Spáčilová, M. Bočák, M. Bodnárová, M. Gavurová, J. Kičura Sokolová, J. Klingová, A. Timková Lazurová). Autori dovedna spracovali devätnásť kapitol. Žánrovo kniha patrí do sféry akademickej komunikácie ako vysokoškolská učebnica. Okrem printovej verzie je dostupná aj v digitálnej verzii¹

¹ Prvý diel vysokoškolskej učebnice je dostupný na webovej stránke <https://elibrary.pulib.sk/elpub/document/isbn/9788055530871>; druhý diel na webovej stránke <https://elibrary.pulib.sk/elpub/document/isbn/9788055530888>.

a jestvuje k nej aj zatiaľ pracovná verzia online cvičebnice (<https://www.ff.unipo.sk/štylistika/>).

Čo znamená interaktívna štylistika a aké sú jej nosné implikácie pre vyučovanie prvého jazyka?

Koncepcia interaktívnej štylistiky sa pod vedením D. Slančovej rozvíja v prešovskom akademickom prostredí už viac ako 20 rokov. Ako uvádzajú autori v predhovore knihy (s. 11), „ambíciou interaktívnej štylistiky je opisovať a vysvetľovať štýlové a štylistické javy komplexne, procesuálne a interdisciplinárne“. Takto chápanú štylistiku D. Slančová (s. 18) vymedzuje ako lingvistickú disciplínu, ktorá skúma variabilitu jazykovej interakcie a ktorej cieľom je odpovedať na tieto základné otázky: *Ako variabilne sa ľudia dorozumievajú? Akými prostriedkami sa toto variabilné dorozumievanie realizuje? Akú hodnotu toto variabilné dorozumievanie predstavuje? Prečo je to tak?* Koncepcia interaktívnej štylistiky nadväzuje na bohaté vedecké poznanie slovenskej a českej štylistickej školy v prepojení s globálnymi štylistickými trendmi. Ako však autori argumentujú, „sme oboma nohami v 21. storočí“, a preto nie je možné ignorovať dynamicky sa meniacu spoločenskú, kultúrnu, jazykovú a technologickú situáciu (s. 11) a, dodávame, aj dynamické zmeny v oblasti vzdelávania.

Vysokoškolská učebnica poskytuje budúcim, ako aj graduovaným učiteľom (nielen) slovenského jazyka výdatnú informačnú bázu o rôznych aspektoch variabilného používania jazyka v rôznych komunikačných sférach, prostrediach a situáciách. Nejde však len o opis interakčného procesu, ale aj o jeho objasňovanie a hodnotenie. Autori pritom rešpektujú edukačnú funkciu učebnice a podporujú ju funkčnou schematickou vizualizáciou obsahu a početnými textovými a obrazovými exemplifikáciami, ktoré plnia aj úlohu usmerňovania pri samostatnom štúdiu problematiky. Viaceré konkrétne ukážky štylistického rozboru sú využitelné aj vo vyučovaní jazyka na strednej škole, dokonca aj v základnej škole.

Knihy o interaktívnej štylistike prináša mnoho podnetov pre kognitívno-komunikačné vyučovanie prvého jazyka, ktoré sú založené na najnovších štylistických výskumoch. Vzhľadom na vysokú informačnú nasýtenosť knihy sa výberovo pristavíme len pri niektorých z nich.

Za osobitne podnetnú považujeme kapitolu o textovej štylistike (s. 371–448), ktorá prezentuje komunikačno-pragmatické chápanie textu vychádzajúce z teórie rečových aktov, pričom sa tu nadväzuje aj na zásadné české pragmaticko-lingvistické práce autorov ako M. Hirschová, J. Hoffmannová, J. Kořenský et al. Vo vzťahu k rozvíjaniu tvorenia a porozumenia textu v školskej praxi je obzvlášť nosný pojem **textovej stratégie**, ktorý koncepcie rozširuje „klasický“ pojem slohového postupu. Textovú stratégiu D. Slančová objasňuje ako plánovanie výstavby textu ako celku (makrotextová stratégia) a zároveň plánovanie jednotlivých častí textu (mikrotextová stratégia), pričom do plánovacej činnosti je zapojená tak kognitívna ako pragmatická zložka jazykovej interakcie (s. 397). Znamená to, že v spôsobe rozvíjania témy sa odráža kombinácia konceptualizácie reality

(v kondenzovanej podobe témy) a komunikačného zámeru. Výsledkom tohto procesu je dominantná textová štruktúra. V prehľadovej tabuľke (s. 402) potom autorka uvádza znaky štyroch základných textových stratégií na základe kritérií obsahu, komunikačného zámeru (funkcie textu) a formy textu. Na ilustráciu pripájame zjednodušenú podobu tabuľky:

kritériá voľby textovej stratégie	textová stratégia – textová štruktúra			
	informačná	opisná/ deskriptívna	rozprávací/ naratívna	výkladová/ explikatívna
kognitívna línia obsah textu	fakt alebo súbor faktov	vlastnosť alebo súbor vlastností	udalosť alebo dej ako súbor udalostí	vzťah alebo súbor vzťahov
pragmatická línia komunikačný zámer textu	informovať	vyvolať predstavu	zdieľať zážitok	objasniť/ vysvetliť
	ČO (je)	AKÉ (je niečo)	ČO a AKO (sa dialo)	PREČO (je niečo tak)
štruktúrna línia forma textu	explikatívne/enumeratívne rozvíjanie témy sukcesivnosť/simultánnosť usporiadania tematických jednotiek miera kohézie textu			

Nazdávame sa, že tento prístup je aplikovateľný v školskej praxi pri vedomom plánovaní obsahu, zámeru a štruktúry tvoreného textu a zároveň pri identifikovaní jednotlivých kritérií textovej stratégie ako súčasť porozumenia textu. Za výhodu textovej stratégie oproti slohovému postupu považujeme jej výraznejší dosah na rozvíjanie žánrového vedomia žiaka, a to práve vďaka integrovaniu kognitívnej, pragmatickej a štruktúrnej línie. Výhodou je tiež zohľadňovanie stratégie na úrovni textu ako celku a na úrovni jednotlivých častí textu. Zároveň, ako zdôrazňuje D. Slančová, oveľa častejšie vznikajú v komunikácii texty s kombinovanými stratégiami a ich štruktúrnymi realizáciami, pričom jedna zo základných stratégií je väčšinou dominantná (s. 402). Napríklad, žiaci si môžu vytvoriť plastickejšiu predstavu o žánri popularizačného článku, keď budú sledovať na úrovni makrotextu dominanciu informačnej stratégie a na úrovni mikrotextu, teda jednotlivých častí textu, výskyt vysvetľovacej štruktúry s prípadným doplnením naratívnu sekvenciu alebo opisnú štruktúrou. Dôležitosť znalostí textovej štruktúry sa potvrdila aj vo výskumoch porozumenia textu. Čitateľ alebo poslucháč má pri porozumení textu výhodu, ak vie, čo od textu a jeho častí očakávať (Oakhill et al., 2015).

Oblasťou novšieho štylistického výskumu, ktorá zatiaľ nemá tak v slovenskom ako v českom kontexte svoje edukačné „pokrytie“, je **komunikačný register**. Tento pojem z anglofónnej sociolingvistiky adaptovala v slovenskej štylistike D. Slančová ešte v 90. rokoch 20. st. a v nasledujúcom období sa mu aj so spolupracovníkmi venovala vo viacerých výskumoch. Komunikačný register sa v učebnici interaktívnej štylistiky objasňuje ako sociálne podmienené konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie, s členením na makrosociálny a mikrosociálny komunikačný register (s. 490).

Makrosociálny komunikačný register sa vzťahuje na jazykové a parajazykové správanie sa ľudí preferované v komunikačnej sfére; mikrosociálny komunikačný register sa viaže na sociálnu rolu a sociálny vzťah komunikantov.

Ako príklad makrosociálneho komunikačného registra sa v knihe uvádza športový register so subregistrami vymedzenými podľa jednotlivých druhov športu (napr. futbalový, volejbalový, krasokorčuľarský, motoristický a pod.). Mikrosociálnym komunikačným registrom potom môže byť v súvislosti so sociálnou rolou trénera alebo hráča trénerský alebo hráčsky register, realizovaný žánrami ako tréningový/zápasový dialóg (porov. aj Slančová & Slančová, 2012). Športový komunikačný register môže byť pre vyučovanie jazyka príťažlivý tým, že korešponduje so záujmami a trávením voľného času mnohých detí a mladých ľudí. Atraktívnou štylistickou témou je aj oblasť mediálneho športu (s. 545–552). Zaradenie učebných tém zo športovej komunikačnej sféry môže zvýšiť motiváciu žiakov pozorovať a analyzovať priebeh verbálnej interakcie a jazykovo-štylistickú stránku textov, ako aj motiváciu tvoriť vlastné texty.

Komunikačný register považujeme v komunikačne orientovanom vyučovaní prvého jazyka za veľmi prospešný pojem, pretože umožňuje výraznejšie pracovať so sociálnou zakotvenosťou komunikácie v jednotlivých typoch komunikačných situácií. Zároveň ide o konkrétnejší pojem v porovnaní s abstraktným pojmom funkčného štýlu, ale zároveň s istou úrovňou zovšeobecnenia oproti jednotlivej komunikačnej situácii (porov. komunikačná situácia ako jedinečná konfigurácia komunikačne relevantných faktorov; Kořenský et al., 1999, s. 132). Pred časom sme sa pokúsili o naznačenie možností aplikácie komunikačného registra v primárnom vzdelávaní (Liptáková, 2014) a na základe toho sme spracovali heslo v *Encyklopédii jazyka pre deti* (Liptáková & Klimovič, 2014, s. 54–57).

V 10. kapitole interaktívnej štylistiky sa pojem komunikačný register špecifickejšie rozpracúva v rámci širšieho pojmu **komunikačnej sféry**. Komunikačnú sféru D. Slančová (s. 492) vymedzuje ako komunikačný priestor prislúchajúci istej sociálnej inštitúcii (napr. športová komunikačná sféra prislúcha sociálnej inštitúcii športu). Pojem komunikačná sféra je už ako reflexia novších štylistických prác (napr. Hoffmannová et al., 2016) transformovaný v didaktike českého jazyka (Štěpáník et al., 2020); na Slovensku je obsiahnutý v novom vzdelávacom štandarde slovenského jazyka a literatúry v obsahu 3. vzdelávacieho cyklu (ŠVP, 2023).

Kapitola *Štylistika komunikačných sfér* však prináša mnoho ďalších inšpirácií pre školskú prax. Oproti doterajším štylistickým prácam sa komunikačné sféry viac diferencujú a komplexnejšie zachytávajú rôznorodé komunikačné priestory súčasnej komunikácie. Vyčleňuje sa 11 komunikačných sfér: bežná sféra, športová sféra, sféra vedy, popularizácie a aplikácie vedeckých a odborných poznatkov, komunikačná sféra vzdelávania, marketingová, mediálna, politická, administratívna, právna, náboženská a napokon literárna komunikačná sféra. Vymedzená komunikačná sféra je bližšie charakterizovaná v rámci makrosociálneho komunikačného registra ako nositeľa socioštylistickej informácie, uvádzajú sa jej žánre a objasňujú sa súčasné dynamické tendencie. Pre školskú prax sú veľmi užitočné prehľady a prehľadové tabuľky žánrov

v jednotlivých komunikačných sférach, ktoré odrážajú súčasnú dynamiku a hybridizáciu žánrov, ako aj ich prelínanie naprieč komunikačnými sférami. Takéto prelínanie komunikačných prostredí možno sledovať napríklad pri žánroch sféry popularizácie vedy a mediálnej sféry, ako je popularizačný článok, popularizačná glosa, popularizačný film (komentár), vedecká talk show (popularizačný dialóg) a pod.

Pre edukačné vedy a osobitne pre didaktiku prvého jazyka je podnetné spracovanie komunikačnej sféry vzdelávania, resp. **edukačného komunikačného registra**, okrem iného, aj prehľadom vývoja názorov na označovanie spôsobu komunikácie (štýlu) v tejto sfére (autorka S. Spáčilová). V tejto súvislosti chceme vyzdvihnúť aj „premiérové“ vymedzenie **edukačnej štylistiky** v rámci kapitoly o aplikovanej štylistike. Edukačná štylistika sa považuje za disciplínu zameranú na praktické využitie štylistických poznatkov vo vzdelávaní (A. Timková Lazurová, s. 843). Autorka sa v podkapitole snaží odpovedať na otázku *Prečo a ako učiť štylistiku (sloh)*, a to z hľadiska didaktiky slohu, ako aj z hľadiska súčasných kurikulárnych dokumentov.

Vo vzťahu ku školskej komunikačno-slohovej výchove je najinštruktívnejšou kapitolou o **praktickej štylistike** (s. 829–842). Autorka A. Timková Lazurová v nej nadväzuje na oceňovanú a populárnu vysokoškolskú učebnicu D. Slančovej *Praktická štylistika*, ako aj na viaceré slovenské a české didaktické práce. Autorka kapitoly sa venuje fázam textotvorného procesu v školskej praxi, metodike rozvíjania textovej kompetencie žiakov a osobitne tvorivému písaniu. Kapitola síce viac-menej reprodukuje doterajšie poznanie, za cenné však považujeme zaradenie praktických edukačných tém do komplexného štylistického diela.

Kniha *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky* poskytuje odborovej didaktike a školskej praxi inšpirácie aj pre realizáciu **bádateľského prístupu** vo vyučovaní prvého jazyka. Ponúka netradičné štylistické témy, rozkrýva nové oblasti komunikácie, prináša konkrétne ukážky štylisticky rôznorodých textov, aj z nových multimodálnych žánrov. Zdrojom objaviteľských aktivít môžu byť napríklad komunikačné situácie a komunikáty zo spomínaného športového komunikačného registra alebo zo žánrov mediálneho športu; ďalej skúmanie paralingválnych prostriedkov (s. 275–299) či prejavov emócií v jednotlivých komunikačných sférach (s. 461–478). Osobitný potenciál „štylistického pátračstva“ má aplikovanie zistení z forenzej štylistiky, ktorá súvisí s kriminalistikou (s. 856–868, autorka J. Kičura Sokolová), napr. pokusmi o analýzu simulovaných či reálnych anonymných listov.

Recenzovaná vysokoškolská učebnica *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky* je významným vedeckým počinom autorského kolektívu pod koncepčným a editorským vedením Daniely Slančovej, ktorá s príslovečnou skromnosťou nazvala toto rozsiahle a komplexné dielo úvodom. V publikácii o interaktívnej štylistike interagujú témy, lingvistické paradigmy, vedné disciplíny, semiotické mody a, v neposlednom rade, štylistická teória a edukačná prax. Veríme, že v recenzii výberovo predstavené príležitosti na edukačnú aplikáciu modernej štylistiky oslovia tvorcov kurikula, didaktikov, učiteľov a študentov učiteľstva na preštudovanie publikácie a na jej využitie pri inovácii vyučovania prvého jazyka v súlade so súčasnou komunikačnou realitou a s komunikačnými potrebami detí a mládeže.

Literatura

- Hoffmannová, J., Homoláč, J., Chvalovská, E., Jílková, L., Kaderka, P., Mareš, P., & Mrázková, K. (2016). *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Academia.
- Kořenský, J., Hoffmannová, J., Müllerová, O., & Jaklová, A. (1999). *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta.
- Liptáková, Ľ. (2014). Potrebuje vyučovanie materinského jazyka pojem register? In J. Kesselová, M. Imrichová, & M. Ološtiak (Eds.), *Registre jazyka a jazykovedy II* (s. 76–82). Prešovská univerzita v Prešove. <https://elibrary.pulib.sk/elpub/view/isbn/9788055511603>
- Liptáková, Ľ., & Klimovič, M. (Eds.), (2014). *Encyklopédia jazyka pre deti*. Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta.
- Oakhill, J., Cain, K., & Elbro, C. (2015). *Understanding and Teaching Reading Comprehension. A handbook*. Routledge.
- Slančová, D., & Slančová, T. (2012). Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). *Styl*, 11, 177–187. <https://www.rastko.rs/filologija/stil/2012/13Slancova.pdf>
- Slančová, D., & Spáčilová, S. et al. (2022). *Úvod do štúdia interaktívnej stylistiky (I a II)*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Štěpáník, S. et al. (2020). *Školní výpravy do krajiny češtiny. Didaktika českého jazyka pro základní školy*. Fraus.
- ŠVP 3 (2023). Národný inštitút vzdelávania a mládeže. Štátny vzdelávací program pre základné vzdelávanie – vzdelávacia oblasť Jazyk a komunikácia, podoblasť vyučovania prvého jazyka, slovenský jazyk a literatúra. https://www.minedu.sk/data/files/11828_slovensky-jazyk-a-literatura.pdf